

Kritikátlanul – Horthy főrendőre a szélsőjobboldalról*

Az első összefoglaló írás a magyarországi nemzetiszocialista mozgalmak történetéről nem a világháború befejeződése után készült. Tehát nem a nyilasuralom pusztítása feletti elborzadás hívta életre, bár nem is tudományos érdeklődésből született, és a szerzője sem volt történész. Az elkészült mű azonban nem vált széles körben ismertté, hiszen eredetileg sem szánták a nagyközönségnek. Ez az összefoglalás 1943-ban készült, s a nyugati hatalmakkal folytatandó előzetes béketárgyalások háttéranyagául szolgált volna. Nem meglepő tehát, hogy a mintegy 130 lap terjedelmű gépirat a *Külgyminisztérium Béke-előkészítő Osztályának* anyagában maradt fenn.¹ A dokumentum borítóján *A magyar nemzetiszocialista mozgalmak története* cím felett a politikai mozgalmakat és pártokat megfigyeltető rendőrségi vezető, Sombor-Schweinitzer József neve szerepel szerzőként.

Az összeállítás hat fejezetre tagolódik. Ezek közül a szöveg mintegy kétharmadát kitevő első fejezet időrendben ismerteti a címben megjelölt témát 1932-től 1943-ig. A további öt, rövidebb fejezet pedig tematikus érvgyűjtemény. Ezek közül kettő a magyar nemzetiszocialisták és a német állam szoros kapcsolatát igyekszik dokumentálni, majd egy fejezet a magyar kormány zsidópolitikáját mentegeti, egy pedig a baloldali mozgalmakkal szembeni engedékenységét bizonygatja. Az utolsó fejezet a Magyarországra nehezedő német gazdasági nyomást igyekszik érzékeltetni.

A munka legalább három szempontból tarthat igényt a történészek figyelmére. Egyrészt a nemzetiszocialista mozgalmakról közölt adatai, másrészt a rendőrség (s ezáltal a kormányzat) szélsőjobbképe, valamint az 1943-as béketárgyalásokra szánt érvei miatt. Ezek a szövegben szorosan összefüggnek. A nyugati hatalmakkal tervezett tárgyalások során ugyanis a kormány azt kívánta kidomborítani, hogy Magyarország a reá nehezedő német nyomás ellenére mindent elkövetett, hogy megvédelmezze a zsidóságot, s lehetővé tette a politizálást a demokratikus és baloldali erőknek. A magyar béke-előkészítőknél azt kellett volna hangsúlyozniuk, hogy az országban a német érdekek elsősorban a magyar nemzetiszocialista kisebbség közreműködésével érvényesültek. Ezek pedig a rendőrség által üldözött rendbontók, felforgatók, hazaárulók, gyak-

* *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb. Dr. Sombor-Schweinitzer József rendőrőfkapitány-helyettes feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932–1943.* A bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: Kovács Tamás. Gondolat, Budapest, 2009. 157 p.

¹ MOL XIX-J-1-a 6. doboz II-2. tétel (régijelzet: OL Küm. III/2/121.)

ran pedig köztörvényes bűnözők voltak, akiket Németország anyagilag is támogatótt. A szöveg tehát ezt a képet akarta sugallni, pedig ez számos elemében nem felel meg a valóságnak. Éppen ezért fontos, hogy a forrást megfelelő kritikával olvassuk.

A Béke-előkészítő Osztály iratanyagában található dokumentum pontos keletkezési körülményei ismeretlenek. Biztos annyi, hogy 1943 áprilisánál nem keletkezhetett előbb, mivel a szöveg egy helyütt egy 1943. április elsejei újságcikkből idéz, másutt pedig egy pontosan nem datált 1943. áprilisi eseményről esik szó.² Megállapítható, hogy a dokumentum rendőrségi jelentések, bírósági ítéletek, újságcikkek és a *Képviseelőházi Napló* kivonatolásával született. Ez a magyarázata annak, hogy egyazon személy neve váltakozva, több alakban is előfordul a szövegben (például Balthazar – Baltazar, Süttö – Sütő, Roos – Roos, Wirth – Wirt).³ Az a tény, hogy a kivonatoló nem egységesítette a neveket, a szerző személyéről árulkodik. Miközben ugyanis a dokumentum címlapján Sombor-Schweinitzer József neve szerepel, valószínűtlen, hogy ő ne ismerte volna pontosan a szélsőjobboldal prominens figuráinak a nevét. Azaz valószínűsíthető, hogy Sombor-Schweinitzer csak a nevet adta az összeállításához, de a kivonatolást nem ő csinálta. (Sőt, talán az is vélelmezhető, hogy nem is egy személy állította össze az anyagot.) Sombor-Schweinitzer szerzőségének egyébként az is ellentmond, hogy a szöveg egy helyütt egy 1940-ben történt esemény kapcsán utal személyére, ám tévesen főkapitány-helyettesnek címezi, noha ekkor még csak rendőrfőtanácsos volt.⁴ Az pedig nehezen hihető, hogy a cím- és rangkorságban szenvedő Horthy-korszak egyik prominense a saját három évvel korábbi rangját eltévesztette volna. A szöveg szerkesztetlenségéből, fésületlenségéből továbbá az is jól látszik, hogy sietősen készült. Itt-ott betoldások olvashatók a margón, a fejezetcímeket számozatlan oldalakon utólag szúrták be a kész szöveg sorszámozott lapjai közé.⁵ Jellemző a szerkesztetlenségre, hogy a 27. lap alján a szöveg mondat közepén marad félbe, s a következő lapon új bekezdés kezdődik.

² A *Nemzeti Újságban* 1943. április elsején megjelent cikkből idézet olvasható a 113. lapon, Gróf Schlippenbach 1943. áprilisi estélyéről pedig a 100. lapon. (A továbbiakban a levéltári dokumentumra lapszámmal hivatkozom, míg a dokumentumot közlő forráskiadványon belüli szöveghelyet oldalszámként adom meg.)

³ A felsorolt névalakok közül az általam elsőként írtak a helyesek. Roosz József nevét azonban a forrás következetesen rövid o-val írja.

⁴ Lásd a forrás 54. lapján.

⁵ Egészen konkrétan: a címlap, valamint az előszó és az első fejezet címének kivételével a fejezetcímek kerültek számozatlan lapokra. Így az eredeti szöveg összesen 121 számozott és 7 számozatlan lapból állt. A 128 lapból 127 maradt ránk, a 89. lap ugyanis eltűnt.

A forrás egyébként a kutatók számára eddig sem volt ismeretlen. Elsőként Lackó Miklós hivatkozott rá, immár több mint négy évtizede megjelent monográfiájában.⁶ A szöveg kiadására azonban sem addig, sem a rákövetkező negyven évben senki sem vállalkozott. A feladatot Kovács Tamás, a Magyar Országos Levéltár munkatársa vállalta, aki sajtó alá rendezte, jegyzetekkel és bevezető tanulmánnyal látta el a szöveget. A *Pártok és politika* sorozatban megjelent kecses kötet kiadását a Tánacsics Mihály Alapítvány, valamint az MTA–ELTE Pártok, Pártrendszer, Parlamentarizmus Kutatócsoport támogatta. A kiadványt szakmailag Sipos Péter ellenőrizte. Előszót Gecsényi Lajos írt hozzá.

Forráskiadásról lévén szó, a recenziens dolga meglehetősen egyszerű, hiszen a szöveggondozóval szemben egyértelműek a követelmények. Pontosan kell a forrás szövegét közölnie, magyarázó jegyzeteket készítenie a szöveg jobb megértéséhez, valamint meg kell állapítania a forrás értékét. Természetesen tisztázni kell a szöveg keletkezésének körülményeit (beleértve a szerzőséget, a szöveg készültének idejét és okát), valamint közölnie kell a forrás leőhelyét.

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a szöveg mondatainak átírása alapján pontos. Szembetűnő azonban, hogy a címoldalról lemaradt Sombor-Schweinitzer neve, s a szöveg fejezeteinek a beosztását a negyedik fejezettől elvétette a közreadó. A negyedik–hatodik fejezetet ugyanis a harmadik fejezet alfejezeteiként sorolta be, holott azok attól logikailag is jól elkülönülő, önálló fejezetek. Ezenkívül elmaradtak az egyes fejezeten belüli szövegtagolást szolgáló „sorminták”, így például a fejezetvégi összefoglalók egybeolvadnak az utolsó alfejezettel. A forrás szavait egyébként Kovács olyannyira hűen igyekezett visszaadni, hogy többnyire az eredetiben előforduló helyesírási-nyelvi hibákhoz is ragaszkodott.⁷ Néhány esetben azonban hibásan írta át az eredeti szöveget. Így például „Szemék-tanács” lett a Szemák Jenő vezette törvényszéki testület (98.), egy helyütt „Zommer Ferenc” néven szerepel Zimmer Ferenc (80.), és néhány kisebb értelemzavaró hiba is előfordul.⁸

Ennél nagyobb baj: nem jelöli, hogy egyes szövegrészek utólag lettek beszúrva a dokumentumba, noha ez a forrás elkészülésére vonatkozóan információértékű. Ezt a legegyszerűbben szövegkritikai jegyzettel lehet

⁶ Lackó Miklós: *Nyilasok, nemzetiszocialisták, 1935–1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 60. 38. lapalji jegyzet.

⁷ Például a „December másik felében” kifejezés. (72.)

⁸ Erre példa a lemaradt tárgyrág a 126. oldalon a zárójeles bekezdés végén, vagy a feleslegesen beszúrt névelő a 116. oldalon az első sor lejelejn.

tett volna megoldani. Ilyet azonban Kovács nem alkalmazott. Ennek és a bevezető ilyen vonatkozású szerkesztői megjegyzéseinek hiányában az sem derül ki, hogy a szöveg két „megszakadásánál” az egyik esetben a szöveg a következő oldalon új bekezdéssel folytatódik, míg a másik esetben valójában nem a szöveg szakadt meg, hanem a forrás egyik lapja hiányzik.⁹ Következetlen Kovács a személynevek átírásában is. A legtöbb esetben megőrizte a forrásban hibásan írt névalakot, máskor viszont jelölés nélkül javította, néhány esetben pedig szögletes zárójelet alkalmazott a javításra. Nem derül ki ugyan a szövegkiadói bevezetőből, de logikus, hogy szögletes zárójelben mindenütt a szerkesztő megjegyzései állnak – ezeket azonban ki lehetett volna váltani a már említett szövegkritikai jegyzetekkel. Az viszont érthetetlen, hogy néhány esetben miért vannak aláhúzva vagy dőlttel szedve egyes szavak.¹⁰ A forrás szerzőségével és keletkezésével kapcsolatos bizonytalanságok miatt mindenképpen indokolt lett volna a beszúrások, valamint a forrásban szereplő következetlenségek és hibák jelölése.

Mit tudunk meg a forráskiadásból magáról a dokumentumról? A bevezető tanulmány mindjárt az első mondatban megadja a forrás lelőhelyét. A szerzőség és a keletkezés időpontjának kérdésével azonban nem foglalkozik részletesen. Szerzőnek egyértelműen Sombor-Schweinitzert tekinti, a keletkezés időpontját pedig 1942. december – 1943. január elejére teszi, noha a szöveg nyilvánvalóan nem keletkezhetett 1943 áprilisa előtt. A dokumentum keletkezésének körülményeiről sem tudunk meg részleteket. Az 1943-as magyar béketapogatózásokat ugyanis Kovács nem ismerteti, s a témát kutató úttörő történész, Juhász Gyula munkásságára sem hivatkozik. A bevezető tanulmány két nagyobb témakörrel szól: Sombor-Schweinitzerről, valamint a rendőrségi hírszerzésről. A Sombor-Schweinitzert bemutató rész azonban elsősorban az 1944 utáni életútra koncentrál, nem pedig a forrás szempontjából releváns időszakra, így például a szövegben említett 1940-es Hubay-féle incidensre sem tér ki.¹¹ A rendőrségi információszerzésről szóló részek érdekesek, még ha néhol nem is világos, hogy a közölt adatok miért relevánsak. E részek egyébként azt sugallják, hogy a Horthy-kori rendőrség mindenről tudott, mégpedig a legapróbb részletekig. Ezt azonban a most kiadott forrás nem támasztja alá. Abban ugyanis alig láthatóak a Ko-

⁹ Amint említettem: a dokumentum 27. lapján szakad félbe a szöveg (lásd 67. oldal). A hiányzó lap pedig a 89. (124. oldal.)

¹⁰ Előbbire lásd például a kötet (ettől kezdve erre hivatkozom) 124., utóbbira 64–65.

¹¹ Vö. 95.

vács által említett apró részletek (pontos hely, idő, a résztvevők száma és összetétele). Az ellenben nagyon is figyelemreméltó, hogy a forrás közismert kérdésekben téved. A korai nyilas mozgalom kapcsán ugyanis azt állítja, hogy előbb Festetics Sándor lépett be a mozgalomba, majd pedig Pálffy Fidél.¹² A forrás Szálasi nyugdíjaztatását 1933-ra datálja, továbbá az *Új Magyar Munkás* nevű újság egyetlen megjelent lapszámát 1935-re, azaz a valóságosnál két évvel korábbra teszi.¹³ Ráadásul az 1939-es választások kapcsán a szöveg 31 nyilaskeresztes, s további 11 „testvérpárti” mandátumot említ, azaz a „párton kívüli szélsőjobboldali” képviselőkről nem szól.¹⁴ Kovács mindezeket figyelmen kívül hagyta.

Valójában máshol sem igen találunk forráskritikai megjegyzést. A kérdést Kovács Tamás elintézi a bevezető végén tett kijelentéssel, miszerint a forrás „tényszerű”, bár „némi elfogultság mégis tetten érhető”.¹⁵ Ahhoz azonban, hogy a szöveg „tényszerűségét” megállapíthassa, össze kellett volna vetnie azt a kivonatoláshoz használt eredeti dokumentumokkal: rendőrségi jelentésekkel, periratokkal, képviselőházi naplókkel és a sajtóval – továbbá ahol van, a szakirodalommal. Így kiderült volna, hogy hol és milyen irányban torzított az összeállítás. Mindenesetre a szövegben nem csupán „némi elfogultság” érhető tetten. Ennek érzékeltetéséhez elég csupán a szöveg szóhasználatát megvizsgálni. Így például egy békés nyilas tüntetés kapcsán arról értesülünk, hogy „a rendőrség kénytelen volt kardlapozással visszaszorítani a tüntetőket”.¹⁶ Másutt azt olvashatjuk a „némi elfogultságot” eláruló szövegben, hogy „a parlamentben Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter erélyesen megleckéztette a hangoskodó nyilas képviselőket”.¹⁷ De a nyilasok bűnlajstromáról készült statisztika is meglehetősen szervesen illeszkedik a szövegbe, ráadásul az sem derül ki, hogy e bűncselekmények egy több százezer taggal rendelkező mozgalom „számlájára” írhatóak, s az esetek egy része politikai természetű.¹⁸

Ha tekintetbe vesszük a forrásszöveghez készített 272 lapalji jegyzetet, nyilvánvaló, hogy Kovács Tamás jelentős munkát végzett.¹⁹ A jegyze-

¹² 42.

¹³ 45. és 46.

¹⁴ 80.

¹⁵ 29.

¹⁶ 100.

¹⁷ 95.

¹⁸ 106. Vö. UNGVÁRY Krisztián: Kik azok a nyilasok? *Beszélő*, 2003/6. 58.

¹⁹ A kötetben található 348 jegyzetből 272 készült a forrás szövegéhez, a többi 76 pedig a bevezető tanulmányhoz.

tek kétharmada a forrásban szereplő személynevekhez készült életrajzi megjegyzés. A fennmaradó mintegy 90 jegyzet harmada hivatkozás, fele tárgyi magyarázó jegyzet, s a maradék – alig tucatnyi megjegyzés – tekinthető forráskritikáinak.²⁰ Kovács tehát elsősorban a forrásban található személyek azonosítását, másodsorban és korlátozottabb mértékben a szöveg megértését segítő magyarázatokat, valamint a szövegben hivatkozott könyvek, újságcikkek, periratok beazonosítását tekintette feladatának. A forrás kritikai mérlegelését azonban mellőzte.

A kiadott szövegben – a névmutató tanúsága alapján – mintegy 260 személy szerepel.²¹ Ezek több mint kétharmadáról kapunk életrajzi jegyzetet. A választott forma azonban nem a legszerencsésebb. Hasznosabb lett volna egy annotált névmutató a lapalji jegyzetek helyett. Így néhány más kisebb hiba²² mellett az is kiugrott volna, hogy az egyes életrajzi jegyzetek nem egységesek. Van, ahol egy-egy rövid megjegyzést olvashatunk, máshol a személyhez köthető könyvre vagy levéltári dokumentumra történik hivatkozás, leginkább azonban eltérő mélységű rövid életrajzot kapunk. Természetesen nem várható el, hogy egy ismeretlen egykori nyilasról ugyanolyan jegyzet készüljön, mint egy közismert politikusról. De azt érdemes lett volna eldönteni, hogy milyen adatok szerepeljenek például a születés és a halálozás idejére és helyére vonatkozóan.²³ Az sem egészen érthető, hogy miért éppen azokról készült csak jegyzet, akiről készült. Az ilyen egyenetlenségek oka láthatóan nem mindig az adathiány. Külön kellemetlenség, hogy kétséges az életrajzi jegyzetek megbízhatósága is. Persze, aki kutatta már a korszak szélsőjobboldalát, az tudja, hogy némi bizonytalanság elkerülhetetlen. Mégis feltűnő például, hogy Kovács szerint Málnási Ödön 1937–1938-ban egy évig volt börtönben, miközben éppen a kiadott forrás rögzíti, hogy 1938 szeptemberétől 1941 februárjáig raboskodott.²⁴ És több más, fontos személy esetében is be-becsúsztak hibák.²⁵ (Az életrajzi adatok helyesbítésé-

²⁰ Meglátásom szerint a következő számú jegyzetek minősíthetők forráskritikáinak: 117., 185., 225., 226., 279., 309., 310., 316., 317., 322., 323., 343., 345.

²¹ Ezekon kívül találtunk néhány személyt, aki nem került be a névmutatóba. Jellemzően a csak családnévvél szereplők ilyenek. De például a „Hitler-kormány” kifejezést sem találhatjuk meg a névmutató alapján.

²² Gál Csaba esetében nem az első előfordulásnál található a jegyzet, Zsengellér Józsefről pedig két jegyzet is készült (232. és 304.).

²³ Például a 81. oldalon találunk csak évvel, valamint pontos dátummal, végül dátummal és hely megjelölésével azonosított személyt is.

²⁴ Erről lásd 67. és 105. Vö. Kovács életrajzi jegyzete: 53., 139. számú jegyzet.

²⁵ Néhány további példa: Temesváry Lászlóról például azt sugallja a jegyzet, hogy a háború után nem tért vissza Magyarországra, holott csak 1956-ban emigrált, mint ahogy ezt másutt Kovács is írta. (Kovács

hez Szakály Sándor hibajegyzéke hasznos segítség.)²⁶ Többször hiányolhatja az olvasó a tárgyi magyarázó jegyzetet is, s a meglévőkhöz is csak ritkán kapcsolódik szakirodalmi hivatkozás.²⁷ Ilyeneket Kovács lényegében csak a választási eredményekhez ad.

A fentiek alapján megállapítható, hogy érdekes forrást kapott kezébe az olvasó. A szövegkiadás erénye, hogy – néhány kisebb javítással – helyettesíti az eredeti levéltári dokumentumot. Jegyzetei pedig sok értékes adat összevadászását teszik feleslegessé, még ha nem is száz százaléki megbízhatóak. Számos hivatkozás (különösen a levéltári anyagra utalók) a további kutatómunkát segíti. A kiadott dokumentum egyes állításairól azonban nem tudjuk meg, mennyi a valóságalapjuk. Több konkrét példa és a keletkezés körülményei miatt azonban minden okunk megvan rá, hogy kételkedjünk bennük.

Paksa Rudolf

Meddig menetelnek?*

Ebből az olvasmányosan megírt publicisztikai munkából megtudhatjuk, hogy nem vagyunk egyedül: nemcsak nálunk, hanem Közép-Kelet-Európa minden országában teret nyer a szélsőjobboldali radikalizmus. Az osztrák újságíró-szerzők – Gregor Mayer és Bernhard Odehnal – az események, jelenségek ismertetése mellett korlátozottan, „tényfeltáró újságírók módján” a kiváltó okok bemutatására is vállalkoztak. Előjáróban mégis hangsúlyozni kell, hogy a könyv nem tudományos értekezésből született, hanem az újságírók saját szakmájuk eszközeit és nyelvezetét felhasználva összegezték addigi munkájuk során szerzett tapasztalataikat és ismereteiket, amelyek szakmai körökben akár felszínesnek is hathatnak. A téma aktualitása és a látványos közép-európai kitekintés miatt azonban a honi szakmának sem lehet érdektelen a könyv megjelenése,

Tamás: A nyilas emigráció 1945–1968. *Rubicon*, 2008/1. 64–68.) De Csia Sándort, Szálasi bizalmasát is összekeverte a politikus Csiánál majd egy évtizeddel idősebb névrokonával. Wirth Károly esetében pedig a halálzási adatot tünteti fel ismeretlennek, noha tudható, hogy 1944 decemberében halt meg.

²⁶ SZAKÁLY Sándor: Forrásközlés, illetlen nagyvonalúsággal. *Fons*, 2009/3. 397–405.

²⁷ Ismét csak egy kiragadott példa: a 73. oldalon is hasznos lett volna az „RV” rövidítésű nyilas szervezet megjegyzetelése, s egyúttal meg lehetett volna említeni Máthé Áron vonatkozó tanulmányát is.

* Gregor MAYER–Bernhard ODEHNAL: *Aufmarsch. Die rechte Gefahr aus Osteuropa*. (Felvonulás. A jobboldali veszély Kelet-Európából.) Residenz Verlag, St. Pölten–Salzburg, 2010. 297. p.